

Костова Наталія Іванівна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОХОРОНА ТА ЗАХИСТ НОТАРІУСОМ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ СПАДКУВАННЯ ВІД РИМСЬКОГО ПРАВА ДО СУЧАСНОСТІ

За римським правом, якщо в померлого не залишалось членів сім'ї, то до спадкування запрошувалися спочатку родичі (агнатичні), споріднення яких можна було довести, а при їх відсутності – *gentiles*, тобто члени того ж роду, хоча жодних ознак споріднення між ними і спадкодавцем не було.

Однак поступово з розвитком держави коло спадкоємців – родичів поступово звужується і у другій половині періоду Римської Республіки відмирає спадкування *gentiles*. Крім того, вводиться обмеження навіть для тих родичів, споріднення яких безспірно: бокові родичі після шостого ступеня позбавляються права на спадкування [2, с. 302]. У XVIII ст. питання про обмеження кола спадкоємців за законом стає все актуальнішим. ЦК України визначено п'ять черг спадкоємців за законом.

Законодавець, встановлюючи п'ять черг спадкоємців, на нашу думку, керувався тим, що спадкування, перш за все, має здійснюватись в інтересах приватних осіб, оскільки спадкування держави чи територіальної громади це примусова міра, яка повинна застосовуватись лише у крайніх випадках, коли використані всі можливості передати спадщину родичам або іншим особам.

Спадкування за законом має місце у випадках коли: особа не скористалась наданим йому правом і не складала заповіт; заповідач скасував раніше складений заповіт і не залишив нового; складеним заповітом не охоплене все належне заповідачу майно; заповіт у судовому порядку визнаний недійсним; спадкоємці за заповітом померли раніше спадкодавця, а інших спадкоємців заповідач не підпризначив; спадкоємці за заповітом усунуті від права на спадкування як «негідні» відповідно до ст. 1224 ЦК України, не прийняли спадщину, відмовилися від неї або не виконали умов заповіту [1, с. 1026].

Таким чином, нотаріус з метою охорони прав та інтересів спадкоємців за законом зобов'язаний правильно встановити коло спадкоємців до спадщини, яка відкрилася після смерті спадкодавця.

До спадкоємців, які закликаються до спадкування на підставі споріднення, крім спадкоємців першої черги, закон відносить інших членів сім'ї.

У другу чергу право на спадкування мають повнорідні та неповнорідні брати і сестри спадкодавця, тобто як і ті, що мають спільних батьків, так і єдиноутробні (ті, які мають спільну матір) та єдинокровні (ті, які мають

спільного батька), а також баба та дід спадкодавця, як з боку батька, так і з боку матері . Зведені брати і сестри, які мають різних батьків, що уклали шлюб між собою, права на спадкування не набувають.

До третьої черги спадкування закликаються рідні дядько та тітка спадкодавця або іншими словами повнорідні та неповнорідні брати та сестри батьків спадкодавця .

До четвертої черги спадкоємців за законом належать особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини . Як бачимо, у четвертій черзі право на спадкування належить іншим членам сім'ї, яких об'єднує спільне проживання зі спадкодавцем.

У даному аспекті юридичного значення набувають два факти: постійне спільне місце проживання із спадкодавцем протягом п'яти років та проживання однією сім'єю. На жаль, Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України не встановлює правил визначення нотаріусом як факту постійного проживання спадкоємця із спадкодавцем, так і факту проживання однією сім'єю.

Відповідно до чинного законодавства особа може мати декілька місць проживання. Однак з урахуванням положень Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» фізична особа може мати лише одне місце проживання за яким вона повинна бути зареєстрована. У контексті необхідно розрізняти факт реєстрації місця проживання та факт постійного проживання, який передбачений ЦК України.

Для нотаріуса важливим аргументом при визначенні осіб, які будуть мати право спадкувати у четверту чергу є саме факт реєстрації місця проживання.

Таким чином вважаємо, що документом, який буде підтверджувати вищезазначений факт, для нотаріуса може бути лише довідка органів міграційної служби про останнє місце проживання спадкодавця або реєстраційний запис у паспорті спадкоємця, який свідчить про те, що спадкоємець постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини.

До спадкоємців четвертої черги належать жінка (чоловік), які проживали однією сім'єю зі спадкодавцем без шлюбу, але не перебували у іншому зареєстрованому шлюбі. До числа спадкоємців четвертої черги не входить особа, яка хоча і проживала спільно зі спадкодавцем, але перебувала у зареєстрованому шлюбі з іншою особою. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них права на спадкування за законом у першу чергу на підставі ст. 1261 ЦК України.

До спадкоємців четвертої черги можуть бути включені також інші особи, якщо вони спільно проживали зі спадкодавцем, були пов'язані спільним

побутом, мали взаємні права та обов'язки, зокрема, вітчим, мачуха, пасинки, падчерки, інші особи, які взяли до себе дитину як члена сім'ї, тощо.

Правила ст. 1264 ЦК України не стосуються дітей, влаштованих у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу. На жаль, ця норма, законодавцем виписана у такий спосіб, що нотаріусу встановити інші ознаки сім'ї, які визначені ст. 3 СК України, а саме спільний побут і взаємні права та обов'язки, на практиці, є неможливим. Недосконалість нотаріального процесу не дає можливість реалізувати цю норму у спадковому провадженні без судового встановлення факту сімейних відносин.

Так, у п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. В основі цієї системи лежить кровне споріднення. У СК України відсутнє визначення кровного споріднення. У юридичній науці це розглядається як кровний зв'язок між людьми, що ґрунтується на походженні однієї особи від іншої чи різних осіб від спільного пращура. Родинні зв'язки визначаються за допомогою ліній споріднення та ступенів споріднення. Правове значення у законодавстві надається ступеню споріднення або кровному спорідненню. Ступінь споріднення – це кількість народжень, які передували виникненню споріднення двох осіб, за винятком народження їх пращура.

Так, до родичів четвертого ступеня споріднення належать діти рідних племінників та племінниць спадкодавця (двоюрідні онуки та онучки) і рідні брати та сестри його діда та баби (двоюрідні дід та баба).

До родичів п'ятого ступеня споріднення відносяться діти двоюрідних братів та сестер спадкодавця (двоюрідні племінники та племінниці), діти його двоюрідних племінників і племінниць (троюрідні онуки та онучки) і діти двоюрідних дядька та тітки (троюрідні брати та сестри). До родичів шостого ступеня споріднення належать діти двоюрідних правнуків і правнучок спадкодавця (двоюрідні правнуки та правнучки), діти його двоюрідних племінників і племінниць (троюрідні онуки та онучки) і діти двоюрідних дядька та тітки (троюрідні брати та сестри).

Цікавим питанням у спадкуванні іншими родичами є спадкування за правом представлення. Під спадкуванням за правом представлення треба розуміти такий порядок спадкування, коли одна особа у випадку смерті іншої, яка є спадкоємцем за законом, до відкриття спадщини нібито заступає на її місце і набуває право спадкування тієї частки у спадковому майні, яку отримав би померлий спадкоємець, якщо б він був живий на момент відкриття спадщини.

Спадкування за правом представлення може бути у випадку настання таких умов: 1) спадкування відбувається тільки за законом; 2) спадкоємець за законом помер до відкриття спадщини, тобто до дня смерті спадкодавця або одночасно з ним в один день; 3) спадкоємець, якого представляють за свого життя не втратив права на спадкування як негідний спадкоємець.

Нотаріальна охорона і захист не є єдиною формою охорони і захисту спадкових прав. Так, суб'єкти спадкових правовідносин можуть звернутись до суду. Проте деякі принципи для здійснення права на спадкування питання виникають лише після відкриття спадщини. Саме тому чинне цивільне та спадкове законодавство містить положення зорієнтовані саме на таку охорону і захист суб'єктивних прав як забезпечення здійснення, сприяння у реалізації прав і свобод учасника цивільних правовідносин без звернення у судові органи, а саме шляхом вчинення нотаріальних дій. Таким чином, нотаріальну діяльність логічно розглядають як спосіб охорони і захисту цивільних прав, зокрема спадкових, включаючи до функцій нотаріату не лише захист як відновлення або визнання порушених або оспорених прав, але й забезпечення виконання цих прав шляхом охорони від їх порушення чи оспорювання.

Література:

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Т. 2.
2. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский – М. : Статут, 1998.